

REPERE PENTRU O FILOSOFIE PENTADICĂ A IDENTITĂȚII ROMÂNEȘTI

ȘTEFAN-DOMINIC GEORGESCU

O cultură autentică se dezvoltă, dincolo de orice îndoială, prin depășirea mitului; însă nu este mai puțin adevărat că o astfel de depășire nu poate să însemne o ruptură față de miturile fondatoare. Lucrarea lui Alexandru Surdu așterne, sub un concept cu rezonanțe mitologice, contribuții culturale și filosofice ale unor maestri spirituali ai națiunii române, punând temelia pentru o interpretare filosofică a identității românești prin recunoașterea implicită a faptului că, în ultimă instanță, orice mare om de cultură se revendică, într-un fel sau altul, de la o tradiție, fie aceasta cultă sau populară. Sau, de dragul unei prudențe metodologice, poate este vorba despre o legătură a tradiției cu actualitatea, care caracterizează zona Europei de Sud-Est ori, din spirit de insistență particularizare, numai meleagul românesc. Indiferent de aceste aspecte, cert este că lucrarea se arată sub forma unui cerc speculativ, pornind de la un pretext emoțional și revenind, pe final, la acesta, cu o evadare și cuprindere a spiritualului într-un sistem al ideii identității naționale, fără a evita „mângâierile” reflecției raționale – ci chiar cu pasiune pentru detaliile scoase la iveală de această facultate a gândirii.

La o primă impresie, lucrarea încântă prin tonalitatea afectivă pronunțată, dar care nu abandonează câtuși de puțin argumentarea logică fermă și retrospectiva istorică întemeiată științific. De fapt, este vorba despre o înmănunchere a acestora într-un efort metodologic și tematic echilibrat, care nu îngăduie nici derapaje emoționale, dar nici răceala sau detașarea științifice exagerate.

Pietrele de poticnire – în semnificația lor conceptual-filosofică – nu țin doar de registrul mitologiei, deși acolo se originează sau, mai degrabă, semnificația mitologică ascunde nuanțe filosofice semnificative. S-ar putea vorbi despre nuclee de putere ale lumii, menite să fixeze repere într-un haos incipient, caz în care pietrele de poticnire ar deveni pietre de sprijin. Pe de altă parte, depășirea lor poate fi considerată ordalie care să probeze sau să dea seamă de puterea gândirii sau credinței celui pus să treacă proba de foc. Ca în povestea biblică în care cele două femei își disputau maternitatea copilului, de pietrele de poticnire ar putea trece numai acela curat la cuget și la simțire, caz în care proba de foc l-ar face și mai puternic, în aceeași măsură în care l-ar doborî pe cel ce a mințit sau a vrut să o facă. Prin urmare, pietrele de poticnire au funcționalitate dublă la două niveluri: separă pe cei dreپți de cei nedreپți, iar pentru cei dreپți reprezintă și o nevoință a sufletelor lor – așa cum o numește Alexandru Surdu¹ –, dar și un reazem pentru o ulterioară înălțare. Revenind la considerațiunile de natură filosofică, pietrele de

¹ *Pietre de poticnire*, Editura Ardealul, Târgu Mureș, 2014, p. 8.

poticnire dau seamă de o veritabilă dialectică a devenirii sufletului sau conștiinței, cum ar spune un Hegel sau, poate, o devenire întru ființă, în accepțiune nicasiană.

Dacă astfel stau lucrurile, pietrele de poticnire par a avea o funcție dialectică, poate chiar în sens hegelian, din vreme ce depășirea acestora (*Überwindung*) este, de fapt, o sublimare speculativă (*Aufhebung*). Pietrele de poticnire servesc la ridicarea pe un nou nivel, dar, în același timp, presupun o preluare a istoricității care caracterizează devenirea personală, mai ales prin recuperarea tradiției (oarecum prin opoziție cu ceea ce propune Wittgenstein, în *Tractatus logico-philosophicus*, care susținea că este de dorit aruncarea scării pe care gândirea a urcat până la un nou nivel). Alexandru Surdu propune, deci, o dialectică pentadică subiacentă textului: pietrele de poticnire au cinci niveluri de semnificație: stavilă, provocare, sprijin, axă, memorie.

În primă instanță, piatra de poticnire funcționează ca stavilă, ca obstacol, menit să separe pe cel bine intenționat și râvnitor întru ale cunoașterii de cel rău și trufaș. Poate, pe undeva, ca în faimoasa poveste a lui Franz Kafka, intitulată *În fața legii* (relatare care apare și la finele romanului *Procesul*), unde personajul principal nu are îndrăzneala de a lupta cu monstrul care străjuia poarta cunoașterii². Povestea lui Kafka poate constitui o premisă a ideii de piatră de poticnire, deși eroul kafkian este unul tragic, iar povăța se desprinde mai degrabă din registrul lui „așa nu”, ajungând doar în manieră negativă la celebrul „*sapere aude*”. Personajul vizat, însă, de Alexandru Surdu este cititorul – dar nu unul fără chip, ci unul care urmează să se re-întruchipeze prin mai multe sinteze speculative succesive, mijlocite de întâlnirea cu tot atâtea pietre de poticnire. Poate că cel mai evident apare acest lucru atunci când autorul propune drept pietre de poticnire ideile și/sau concepțiile unor mari înaintași ai culturii române, ca Brâncoveanu – ctitorul de biserică mușcat de inimă de proiectul *Civitas Dei*³, chiar cu nuanțe care ar putea trimite la republica platoniciană –, Cantemir cu pedagogia sa, Eminescu, cel mereu dincolo de orice caracterizare, Spiru Haret, Bacovia, Blaga sau Noica. Obișnuit sau chiar infectat de goana zilnică, cititorul are a se opri, poate mirat și cuprins de *phobos theou* – autenticul început al înțelepciunii⁴ –, în fața unor pietre de poticnire de asemenea mărire, care-i stau, mai întâi, stavilă. Și, dacă are gând bun și suflet curat, le poate asuma ca pe niște provocări. Altminteri, va trece pe lângă ele și nu va vedea nimic din ce ar fi putut să fie, întocmai ca tragicul erou kafkian.

Provocarea este al doilea moment al dialecticii pentadice care subîntinde textul. Odată resimțită ca stavilă, ca oprire din drum, sub imperiul mirării speculative, piatra de poticnire atrage și orientează cititorul. Luată ca motiv de oprire, aceasta se transformă, din banal element de decor în punct privilegiat de raportare a persoanei și a lumii sale. Și nu piatra trebuie mutată, pentru că, așa cum ne spune autorul, pe aceasta se mai odihnește câte un înger păzitor; dimpotrivă, cel care o contemplă se se așeze privind la aceasta și resimțind, tot speculativ, că adevărul se află acolo. Mișcarea pare a fi tot în orizontul

² Ca o mărturisire personală, îmi amintesc anii de facultate în care profesorul Alexandru Surdu ne punea astfel de stavile pentru a-i diferenția pe cei care voiau cu adevărat să renunțe la mândria prost înțeleasă și să învețe carte de cei care se țineau „bățoși” și credeau că le știu deja pe toate (n. n., Ștefan-Dominic Georgescu).

³ *Pietre de poticnire*, ed. cit., p. 7.

⁴ *Ibidem*, p. 23, 131.

dialecticii – chiar în spirit hegelian – momentului în care conștiința consideră că adevărul rezidă în ea însăși succedându-i cel în care adevărul se află în obiectul ei – *recte* piatra de poticnire – care, acum, o orientează. Dacă cel care trece plin de sine pe lângă piatra de poticnire ratează intrarea în jocul dialectic și se alege doar cu iluzia adevărului propriei conștiințe, cel care acceptă provocarea se vede prins într-un joc al schimbului dialectico-speculativ în care primul moment presupune tocmai renunțarea la sine și uitarea de sine în lucru (așa cum ne învață Hegel), în piatra de poticnire. Un astfel de moment îi prilejuiește lui Alexandru Surdu referiri la ideile de jertfă și noblețe, de renunțare la trufia egoistă și de ridicare, tocmai prin aceasta, deasupra vârtejului cotidianității. Eroii pieriți în șarja de la Prunaru⁵ au depus un sacrificiu – cel suprem – care îi ridică dincolo de uitare și, prin memorie, către dimensiunea istorică. La fel, nobili pământeni autentici ai Maramureșului⁶, în ciuda pierderii averilor de drept și a tentativelor de deznaționalizare, au rămas purtători ai unui profund atașament față de spiritualitatea românească, trecând cu bine și cu mândrie peste provocările istoriei. Și eroii, dar și cei nobili, prin sacrificiu și ridicare dincolo de omenesc prea-omenescul cu rezonanțe nietzscheene, slujesc acum drept sprijin pentru cei ce vin după ei, ceea ce aduce în atenție al treilea moment al dialecticii pentadice: sprijinul.

Pietrele de poticnire nu au a sluji ca eternă provocare fără a cădea în patima goală a lui Sisif. Mitul antic reluat de Albert Camus suferă tot de o neîmplinire dialectică, fiind ușor de poziționat sub umbrela conceptului hegelian de vinere mare speculativă, prin care filosoful german desemna eșecul gândirii de a realiza conceptul speculativ. Piatra de poticnire nu este un simplu totem și, cu atât mai puțin, un idol; aceasta trimite dincolo de ea însăși, stârnind efortul hermeneutic, efort care, așa cum notează autorul, este, în primă instanță, de coloratură religioasă⁷. Camus îl închipuie pe eroul său tragic fericit, dar fericirea acestuia este doar a resemnării. Piatra pe care o rostogolește Sisif nu are valențe de piatră de poticnire tocmai pentru că nu este de sprijin, ci este, dimpotrivă, etern deplasabilă și greoaie, fără a fi o temelie. Piatra însăși are valențe de idol, divinizată fiind, în accepțiune largă a termenului, de un Sisif împăcat cu sine care pare că îi mulțumește mereu și o venerază pentru fericirea adusă. Sisif nu mai are nimic de înțeles tocmai pentru că nu mai are nimic de interpretat: el își primește fericirea supremă ca revelație a nimicului – concept îndrăgit mult dincolo de cât ar merita de existențialității ate. Piatra de poticnire, însă, este sprijin spre o configurare a conștiinței prin raportare la un nucleu dens al semnificației, nucleu ce se cere deslușit printr-o hermeneutică. Piatra de poticnire nu se înfațișează doar pe sine – tocmai aceasta fiind semnificația pe care o alocă Alexandru Surdu așezării pe piatră a unui înger păzitor. Îngerul coboară pe piatră – ca loc privilegiat – și își îndeplinește sarcina sa de a vesti, vestire ce se impregnează în țărnia pietrei și o face pe aceasta sprijin pentru un salt deopotrivă hermeneutic și semantic: înțelegerea pare a fi legată cu țărâmul transcendenței⁸, dar nu cu totul ruptă de omenesc.

⁵ *Ibidem*, p. 69.

⁶ *Ibidem*, p. 162 și urm.

⁷ *Ibidem*, p. 9.

⁸ Avem în vedere accepțiunea pe care Alexandru Surdu o dă acestui termen, în lucrarea *Problema transcendenței*, ed. Academiei Române, București, 2007.

Această perspectivă îi dă autorului ocazia de a se referi la substanțiala relație între logică și religie⁹, în mod ilegitim puse în tensiune de purtătorii de cuvânt ai intelectului sec, nespeculativ. Piatra de poticnire, ca simbol al unității speculative, stă mărturie pentru un optimism gnoseologic evident, caracteristic pentru gândirea constructivă și potrivnic elanului distrugător al post-modernității¹⁰: hermeneutica – primordial biblică – se leagă de semantică și de logica intensională – logica sensurilor, iar nu cea a claselor aleatorii constituite –, mijlocind o comunicare între transcendență și prezență tocmai prin logica religiei, într-o notabilă atitudine de încredere atât în capacitățile spiritului uman de a urca, sprijinit de piatra de poticnire, spre tărâmul transcendenței, dar și în benevolența transcendenței de a se dezvălui omului – cu evitarea capcanei celebrului vâl al Mayei, dincolo de care conștiința se revarsă tot în sine, mai precis fără putința de a-și părăsi condiția și captivă sieși fără echivoc. Tocmai această direcționare dublă – în care cele două sensuri, deși inseparabile, sunt totuși ierarhizate, cu prevalența celui care pornește dinspre transcendență spre prezență – face ca piatra de poticnire să devină acum axă, adică al patrulea moment al dialecticii speculative pentadice.

Axa leagă Pământul de înalțimi, dar nu într-o simplă accepțiune geometrică, deși de la aceasta se pornește. Turnul lui Babel, acea caricatură a ideii de axă, păcătuiește dublu: mai întâi, pentru că rămâne la simpla înțelegere spațial-geometrică a axialității, iar mai apoi pentru că privilegiază sensul de la Pământ spre înalțimi, într-o încercare neleguită de străpungere a cerurilor. Axa pe care o constituie pietrele de poticnire este una a coborârii vestitorilor pe Pământ, mișcarea privilegiată fiind tocmai aceasta, adică benevolența transcendenței de a se arăta – oarecum într-o polemică cu Marele Anonim, așa cum îl înțelegea Lucian Blaga. Dacă Marele Anonim se refuza luminii cugetului, piatra de poticnire se constituie tocmai ca axă ce leagă transcendența de prezență și mijlocește revelația. Pe de altă parte, chiar dacă sensul axialității este, în primă instanță, cel geometric, piatra de poticnire – în calitate de concept speculativ – presupune o depășire a spațialității, depășire pe care Alexandru Surdu a explicat-o cu altă ocazie¹¹. Corporalitatea pietrei de poticnire poate părea greoaie doar celui care o consideră un element de decor care îi împiedică din goana zilnică. Pentru cel care trece dincolo de banala etichetă de „bolovan”, piatra de poticnire are corporalitate doar în manieră secundară. Sau, în spirit platonice, corporalitatea este doar o manifestare a unui conținut de natura gândului. În atari condiții, nu este vorba despre o simplă axialitate geometrică, ci de una care leagă transcendența de prezență, consfințită, în cazul de față, de ctitoria unei mănăstiri¹². Așadar, depășirea spațialității și dobândirea axialității nu se fac printr-o parcurgere a infinitului rău – din nou, în sens hegelian – ci printr-o depășire ontologică, printr-un salt între dimensiuni: de la prezență la transcendență, posibil doar datorită prealabilului deschiderii transcendenței. O astfel de axialitate orientată aduce cu sine și o chestiune metodologic-speculativă: noutatea este posibilă în filosofie tocmai datorită ideilor speculative, idei care se revelează în urma unui gest meditativ. Tocmai o astfel de idee – care nu este o simplă reluare și rafinare, așa cum considerau Nietzsche și

⁹ *Pietre de poticnire*, ed. cit., p. 9, 93 și urm.

¹⁰ *Ibidem*, p. 10.

¹¹ *Problema transcendenței*, ed. cit., p. 129 și urm.

¹² *Pietre de poticnire*, ed. cit., p. 8.

Kierkegaard când se refereau la limitele gândirii intelective (poate chiar fără a fi conștienți că o fac), unul prin recursul la eterna reînnoire, iar celălalt chiar prin abordarea, într-o lucrare separată, a problemei reluării (nefericit redată în limba română prin termenul „repetiție”) –, întrucât reprezintă o dezvăluire a transcendenței, este cea care aduce cu sine noul. Ideea invenției sau cea a creației¹³, așa cum le înțelege Alexandru Surdu, pot fi puse, în termeni speculativi, alături de spusele lui Petre Țuțea care considera că numai naivii sunt originali; înțelepții reproduc ceea ce făptuiește, în prealabil, Creatorul. Nimic mai dătător de seamă pentru a nota natura reproductivă a gândirii speculative, care reproduce procesualități cu începuturi și sfârșituri transcendente. Într-o astfel de situație se regăsește și conceptul speculativ de piatră de poticnire, considerat ca axă. Și, desigur, este vorba și despre logica asociată acestor procesualități, logică distinctă de cea a intelectului sau de cea a rațiunii¹⁴, logică specifică acestui tip de procesualitate, anume procesualitatea speculativă. Mai mult, chiar constituirea principalelor discipline filosofice, dar și cristalizarea categoriilor¹⁵ sunt legate de conceptul de piatră de poticnire, știut fiind faptul că acestea sunt puncte axiale ale istoriei filosofiei.

Ideea axialității mai aduce cu sine o nuanță, pe lângă de cea a legăturii dintre transcendență și prezență. Este vorba despre gravitație și, implicit, rotire, ca elemente constitutive ale cercului speculativ. Alexandru Surdu pune temelia unui astfel de cerc, tocmai din pricină că numai cercul speculativ cuprinde și memorează: lumea are un centru (spre deosebire de lumea des-centrată a post-moderniștilor), care, în dimensiune lumească, este piatra de poticnire ca axă. În jurul acestei axe gravitează semnificațiile asupra cărora conștiința meditează. Gravitația are sens circular, de consituire a cercului speculativ, cerc al memoriei, care face legătura între trecut, prezent și viitor. O astfel de cuprindere este divină, știut fiind de la greci că doar zeii sunt *synhistoren* (de la *syn* și *historia*, care cunoaște întocmai ceva ce s-a petrecut și poate istorisi, relatea), adică faptul că memoria ține de dimensiunea spirituală a lumii; lumea materială, vie sau nevie, este lipsită de memorie și istorie și etern cufundată în uitare și imemorial. O concretizare a acestei scheme explicative se regăsește în capitolul *Memorialul de la Valea Plopului*, laolaltă cu considerațiuni despre rostirea filosofică românească despre care autorul crede, împreună cu Noica și Vulcănescu, că ar sta la „încheietura metafizicii cu istoria noastră”¹⁶. Cercul speculativ, al cunoașterii prin idei revelate ca urmare a gestului meditativ, înseamnă întreteserea eternității metafizice cu temporalitatea istorică, cercul fiind constituit în jurul unei axe cu dublă funcție: de legătură și de origine a circularității. De aici și ideea de memorie: mișcarea circulară, centripetă nu permite disiparea – în afara situației în care axul nu are suficientă putere de atracție, fiind doar un simulacru –, iar aceasta fără a sugruma forțele centrifuge fără de care s-ar transforma, așadar, în gaură neagră în care se prăbușește tot (în manieră polemică cu celebrul scenariu al *Big Bang*-ului, pe care adesea Alexandru Surdu îl consideră discutabil). Mișcarea circulară reține

¹³ *Ibidem*, p. 108.

¹⁴ *Ibidem*, p. 111 și urm.

¹⁵ *Ibidem*, p. 114 și urm.

¹⁶ *Ibidem*, p. 153 și *passim*.

fără a distruge, prin comparație cu mișcarea în linie, despre care Borges spunea că este cel mai teribil labirint, pentru că se prelungește la infinit în oricare dintre cele două sensuri și, oricât ai merge, nu poți scăpa. Dimpotrivă, mișcarea circulară în jurul unei axe cuprinde și ordonează din ce în ce mai mult, extinzând astfel zona de ordine și prilejuind saltul calitativ pe nivelul memoriei, ultima treaptă a dialecticii pentadice.

Piatra de poticnire este depozitarea memoriei, este stavila care provoacă fervent conștiința, sprijinul acesteia și axa în jurul căreia aceasta gravitează spre a constitui cercul speculativ al memoriei. În fraza de mai sus sunt cuprinse toate cele cinci momente ale dialecticii pentadice interne a conceptului de piatră de poticnire. Atrage atenția faptul că structura însăși a lucrării lui Alexandru Surdu respectă această dialectică. Nu întâmplător aceasta se deschide cu considerațiuni despre scris și scriptură – depozitare ale memoriei și istoriei – știut fiind faptul că istoria însăși – adică dimensiunea spirituală a omului, asemănarea sa cu zeii care sunt *synhistoren* – și umanitatea ca spirit încep odată cu descoperirea scrisului. Scrisul, ca piatră de poticnire, prilejuiește conștiinței care gravitează în jurul său constituirea pe diverse trepte: scriitorul, tahigraful, stenograful, caligraful, lectorul, copistul, compilatorul și editorul. Și toate acestea în slujba cititorului, cel care este iubitor de frumos (filocalia redând exact această idee)¹⁷. Citirea și scrierea (mai ales a textelor sfinte) sunt prin excelență pietre de poticnire, dacă ele sunt menite a ridica gândul și simțirea spre înțelepciunea oferită de cercul speculativ. De altfel, orice scriere și orice citire sunt îndreptate împotriva uitării: omul în dimensiune spirituală, cu memoria și istoria sa, este, prin rostirea articulată (*logos*), un mărturisitor. Desigur, în spiritul lucrării, mărturisirea adevărului este lucrare anevoioasă, pentru că ispite se găsesc la tot pasul. Totuși, dacă sufletul uman se lasă prins în cercul pietrelor de poticnire, sunt sorți de izbândă. Astfel stând lucrurile, pietrele de poticnire sunt proiecte spre viitor, puncte de forță ale prezentului și mărturii ale trecutului, păstrătoare ale acestuia fie ca mit, fie ca gând universal, fie ca înțelegere a cotidianului, situație pe care Alexandru Surdu o surprinde parcă printr-o polemică cu un Auguste Comte, care pretindea renunțarea la mit și metafizică, fără a ține seama de faptul că o astfel de renunțare ar însemna inclusiv renunțarea la prezent și la spiritul pozitiv atât de drag lui. Corporalitatea și metafizica pietrelor de poticnire, dar mai ales semnificația lor de centre ale anamnezei unifică, într-un cerc speculativ, lumea pe care, așa cum spunea Heidegger, o deschide fiecare *Dasein* constructor de lume (*Weltbildend*). Din nefericire, concepția ilustrului gânditor german – nemărturisit existențialistă – nu mijlocește o sinteză speculativă și nici nu își propune așa ceva. Prin contrast, conceptul speculativ de „piatră de poticnire” caută o reproducere, la scară umană, a unui proces cosmic de constituire a unei lumi a semnificației, lume care se găsește, fără îndoială, în conștiința ca prezență (*Dasein*), dar care, pe de altă parte, se lasă cuprinsă de ideea speculativă și aceasta tocmai prin jocul în doi (*Beispiel*, cum îl numește Hegel când începe, în *Fenomenologia spiritului*, povestea despre avatarurile conștiinței) în care conștiința se angajează tocmai în momentul în care privirea îi este reținută de piatra de poticnire, de stavila care provoacă, sprijină, ordonează și reține chiar conștiința însăși.

¹⁷ *Ibidem*, pp. 14-15, 24.

În acest registru concepe Alexandru Surdu constituirea unei identități românești prin raportare la un concept istorico-speculativ, anume acela de piatră de poticnire. Intenția lucrării se vedește în ultimul capitol, care se constituie ca o pledoarie depusă în fața eternității nu pentru o conștiință individuală, ci pentru o identitate a unui popor și a țării lui. „Izvorășul cu apă puțină”¹⁸ ar fi, în acest context, nici mai mult, nici mai puțin decât o metaforă pentru izvorul vieții, prin contrast cu apa sâmbetei sau râul Styx, aducătoare de pieire. Lucrarea, adresată fiecărui cititor, oglindește (în sens speculativ, de la *speculum*) chipul acestuia prin tradiția, istoria și memoria care servesc la păstrarea și recuperarea acestui chip, dar nu doar în individualitatea sa izolată, ci ca parte constitutivă a unei identități naționale, care ar fi piatra de poticnire a acestei lucrări: identitate care ține aproape conștiința individuală, dar fără a o sugruma, ci tocmai prin gestul contrar, adică prin conferirea unui sens în interiorul cercului speculativ deschis în jurul unei axe care face legătura între un neam și transcendența protectoare.

¹⁸ *Ibidem*, p. 178.